

NEMESSÉG ÉS PARASZTSÁG WERBÓCZI ELŐTT.

A magyarság, mikor a steppék örök mozgása a IX. század végén a Kárpátok medencéjébe sodorta, a steppei nomádok társadalmát hozta Európa latin, germán, szláv népei közé. Ez a társadalom nem egyforma harcosok együttélése, hanem erős tagoltságot mutat. Benne két nagy réteg egészíti ki egymást: a fegyverforgató szabadok és a termelő szolganépek. De a szabadok társadalmában is vannak határozottan kivethető különbségek. A vezető törökfajú nemzetségek kimagaslanak a többiek egyformaságából, egyforma életmódjából. Sátorokkal nyaranta-összel nagyobb állatállományok járását kísérik, s a folyópartokon, az egy helyhez szilárduló téli szállások szomszédságában nagyobb számú rabszolga dolgozik, téri a földet. Fegyvereik, ékszereik díszesebbek, mint a többieké, állati prémeik, szőnyegek gazdagabbak, értékesebbek. Még a halál után is megjelenik a többiektől elkülönítő távolság. E nemzetségek a földi életből távozó tagjaikat nem temetik a többiek közé, hanem valamivel távolabb, magános elszigeteltségben. A másik nagy csoportban, a sátrak és a téli szállások körüli munkákat végző népek között voltak idegen rabszolgák is, de e társadalom törzsét finn-ugor nyelvű magyar szolgarétegek alkották. Ezek biztosították az új hazában a magyarság népi túlsúlyát és népi hatalmát.

A kereszténység felvételével, miként az élet különféle

területein, a társadalomban is nyugati elemek jelentkeznek. Nyugat először is új embereket jelentett: papokat, szerzeteseket, lovagokat, kézműveseket, földműveseket. Bt illeszkedésük is merőben új. A steppéken az idegem mint a nemzetségekhez csupán a szolgálatban kapcsolódó rabszolga jelent meg. A királyság védelme alatt magyar földre jövő idegenek mindegyike a neki megfelelő életszinten helyezkedik el a magyarságban. Rajtuk keresztül a magyar nép a nyugatiak századok óta alakuló-fejlődő lépcsőzetes társadalmi rendjével került közvetlen érintkezésbe, elsősorban azzal az alapgondolattal, hogy az embernek nem a vérségi kapcsolat, hanem a királyi hatalomtól vállalt szolgálata jelöli ki helyét a társadalom épületében.

A nyugatiak megjelenése a közös származásból alakult eddigi egységek szétfejtését és társadalmi átcsoportosítást jelent, de alapjában nem változik meg a nomád társadalom. A kereszténység első századainak magyar társadalma továbbra is a nomád korból hozott elválasztóvonalat mutatja: szabadok és szolgák elkülönítését. A két nagy egységen belül előlépő sokszerű rétegződések között nincsenek mereven szétválasztó jogi határok. Legfeljebb, mint a steppéken, vagyoni különbségek iktatnak távolságot ember és ember közé. A büntetések összegei, amelyek a királyság által megszabott isteni és emberi rend ellen vétkezőket sújtották, elárulják, hogy a vagyonosok vékony felső rétege messze kiemelkedik a szabadok társadalmának népes tömegeiből, a katonának, szabadnak nevezett elemekből, akik között csaknem elmosódtak a különbségek. Míg a nagyok 50—100 tinót fizetnek büntetésként vagy engesztelésként, ha embertársuk házára törnek, ha esküjüket megszegik, ha ok nélkül megölik feleségüket, vagy ha más rabszolgáját engedély nélkül felszabadítják, az alsóbbak ilyen esetekben

12—10—5 tinóval váltják meg magukat. A különbségek azonban nem áthidalhatatlanok: a nagyúr, ha elveszíti földjét, embereit visszasüllyed az alsóbb katona vagy közsabad rétegek szintjére és ugyanez a társadalom mozgása az ellenkező irányban is.

A másik nagy embercsoport, a szolgák társadalma még, tarkább összetételt mutat. Közéjük számítják a keletről hozott szolgálónépeket, az itt talált, meghódolt szláv, bolgár, török lakosságot, a külföldről behurcolt rabszolgákat.

A szolgálótól a szabadokig az átmenet a valóságban nem ugrásszerű. Bár a törvények elválasztva szabályozzák a két réteg tagjainak kapcsolódását befelé egymáshoz és kifelé a társadalom másik csoportjához, a határban, a társadalmi rétegek találkozásában alig mutat zökkenést az érintkezés. Áthidalják a szakadékot a szabadok süllyedő szegényebb rétegei, amelyek már nagyrészt idegen fennhatóság alatt élnek és amelyek már nem tudják a középkori társadalom szabadjainak legsajátosabb feladatát, a fegyveres szolgálatot ellátni. Még egy laza szál kapcsolja őket a szabadokhoz és különbözteti meg a szolgálótól: az ú. n. szabad dénár, a hadi szolgálat pénzbeli váltsága. A határsávon vannak a szabadosok, akik már elszakadtak a szolgasorból és közel érzik magukat ahhoz, hogy végérvényesen beleillesz-
kedjenek a szabadok társadalmába.

A vízszintes tagozódás mellett a társadalom az egymás fölé helyezkedő rétegeket áttörő, új összefüggésekbe foglaló csoportosulásokat mutat. A nemzetségfők népeket egységbe parancsoló nomád hatalmából, a nyugati értelemben vett úri — későbbi viszonyok szerint mérve, amikor már a föld jelenti a vagyont, földesúri — hatalom körvonalai bontakoznak ki. Az úr, dominus a pusztákon még nemzetségfőt jelentett. Most alátartoznak katonák,

külföldről jött telepesek, mezőgazdasági vagy ipari foglalkozásba kezdő szabadok és a szolgák tarka összetételű csoportjai: az úr udvarában szolgálatot teljesítő népek, a falvak határát művelő, állattenyésztő, halászó vagy az uraság ipari szükségleteit fedező, szántóvetők, halászok, iparosok. A leghatalmasabb földesúr a király, aki az Árpád-nemzetség szállásbirtokai mellé magának foglalta le a hűtlen törzsfők földjeit, népeit és a gazdátlan területeket, a kiépülő várszerkezetben csoportosítva alá tartozó népeit. Jelentős birtokai vannak az egyháznak, továbbá a fiatal magyar királyságnak szolgálatukat felajánló külföldi lovagoknak, s azoknak a magyar uraknak, akik kilépnek a nemzetségi keretből, hogy az uralkodó szolgálatába állva induljanak felfelé a társadalmi emelkedés útján.

A vízszintes rétegek, független kisemberek és a földesúri hatalom vonzási körébe húzódó csoportok társadalmi egymásmellettségét döntően alakította ki az ország települési rendszere.

Az egykori pusztai téli szállásokból megszületett magyar falvak népe, amíg föld bőviben volt, legelésző állatait kísérve, vagy a szomszédságában kimerült szántóföldek helyett újakat keresve, gyakran elhagyta régi lakóhelyét, az új vidéken idegen népekkel találkozott össze és velük együtt alapított új falut. Az erősödő összetartozású faluközösségekbe népcsoportok, falutöredékek, egyesek kérnek bebocsátást. így tehát megindul a különféle jogállású és különféle földesurakhoz tartozó néprétegek helyi elkeveredése. Ugyanegy falu lakossága tarka összetétel; a király, egy-egy káptalan, monostor vagy magyar nagyúr szolgáló, félszabad népei mellett szegényebb-tehetősebb szabadok telepednek meg és együttesen, földközösségekben használják a faluhatárt. Foglalkozásuk szerint pásztorok, lovászok, kanászok, szántóvetők, tálkészítők,

sütők, szakácsok, tímárok, fegyverkovácsok, viaszöntők, harangozók, szekeresek, aranyművesek, szinte kiismerhetetlen változatosságban. Mindez természetesen meglátszik a falu külsején is, az egybetartozók ház csoportjai gyakran annyira elkülönülnek, hogy az idegenek több önálló falut látnak bennük.

Hogy pedig ebben a tarka rétegződésű, földesúri, foglalkozási, közösségi szálakkal át meg átfűzött társadalomban nincsenek egységesítő, felfelé és lefelé elhatárolt osztályok, elárulja az egyes társadalmi rétegződések, alakulások neve. Az egykorúak majd erről, majd arról az oldalról próbálják meghatározni, körülírni az emberek együttélésében kivethető rétegződéseket, és e szóhasználatban éppen a sokféleség és az egyes fogalmak kereszteződése miatt gyakran áttekinthetetlen a zűrzavar, elkerülhetetlen a következetlenség. Az elhatárolás alapja lehet a vagyon (hatalmas, gyenge, szegény), a foglalkozás (katona, szántóvető, szőlőműves), a származás (vendég, idegen), jogi helyzet (szabad, szolga), valami gazdasági vagy jogi egységbe tartozás (várnép, polgár, várjobbágy), a személyi kapcsolat (famíliába tartozó, familiáris). De kifejezheti a név egy-egy réteg meg nem állapodott, átmeneti helyzetét (szabados), vagy kiemeltségét, kiválasztottságát (nemes).

Ez a szétfolyó, változatos összetételű társadalom mégis teljesen kiegyensúlyozott, mindenkinek megvan a maga helye, joga, kötelezettsége, foglalkozása, életigénye; az emberek között egy hallgatólagos kölcsönösség emelkedik: uralomra, amely megállást parancsol az egyéni érdek közösségbontó indításainak és amely a hagyomány erejével öröklődik az elmenő nemzedékekről a helyükre lépőkre, megszakítás nélküli sorban. Legtöbbször nincs is írásban lefektetve, nyilvántartója és szükség esetén védelmezője az emberi közösség: a nemzetség és még inkább a falu,

amelynek vonzási körébe beletartozik a falutelep valamennyi lakója.

A rendszer érintetlen a XIII. századig, amikor a közösségek sorra összeomlanak: a nemzeti birtokokat a tagok egymásközt szétszítják, a királyi várszerkezet összefogó erejét szétmorzsolják a folytonos adományozások, és a tatárjárás pusztításai egész országrészekről eltüntetik a falvakat. Ezzel megbomlik a társadalom évszázadokon át épülő szerkezete. Az emberek nem váltják ellenmondás nélkül a társadalom egészében rájuk osztott szerepüket, hanem érdekeiknek megfelelőbb helyzet felé törtetnek. Az egyensúlyát veszített társadalom élete folytonos ellentét, széthúzás, pereskedés: a szolgálnépek maguk közé akarják olvasztani a közöttük élő szabad elemeket, sok helyen pedig megtagadják köteles szolgálataikat, arra hivatkozva, hogy szabad társadalmi helyzetű emberek. A szabad és a szolga társadalom elválasztó vonalai közben teljesen összekuszálódtak.

Ez az alakulás-forrongás körülbelül csak a XV. század elejére tisztult le, de már jóval előbb kivehetők az új társadalmi elrendeződés körvonalai. Három társadalmi alakulás figyelhető meg benne: az úri osztály, a szolgálnépség és mint új jelentkezés, a városi lakosság. Mindegyik új osztálynak valamelyik beleolvadó réteg lett a névadója. Az első a régi szabad társadalom legelőkelőbbjeit megkülönböztető «nemes» (nobilis) nevet veszi fel, a földesúri hatalom alatt álló csoportokat legmagasabb szintű tagjaik, az egykor fegyveres szolgálatot teljesítő vár- . jobbágyok után egységesen jobbágnak (jobagio) nevezik. A városiak pedig a várnépek egyik emelkedő társadalmi rétegének polgár (civis) elnevezését öröklik. A nemesség, polgárság és jobbágyság attól kezdve, hogy kialakulásuk a XIII— XIV. századi nagy társadalmi elrendeződésben megindult, a magyar társadalom alapját adják egészen

1848-ig, a rendi világ végéig. Minthogy azonban a magyar fejlődésben a városi polgárság hasonlíthatatlanul színtelenebb tényező, mint a másik két osztály, a társadalom útját a nemesség és a parasztság helyzete, egymáshoz fűző kapcsolata határozza meg.

Az átalakulás elsősorban a régi szolgálta-szabad határvonal közelében elhelyezkedő, lélekszámban igen jelentős rétegeket érintette. Ide tartoztak ugyanis a várak katonáskodó népei, a várjobbágyok. Hozzájuk közelálló szinten voltak a mapjubStakôEôfi, részint védelmet kereső szabadokból, részint emelkedő szolganépekből származó, «jobbágy» «igazi és hadakozó jobbágy» néven emlegetett elemek. A pannonhalmi Szent Márton monostornak több mint nyolc megyében szétfolyó hatalmas birtokain a XIII. században ezek a felsőbb rétegek az egész nép 20 %-át tették ki. Ugyancsak kiemelkedő helyzete van annak a gazdasági szolgálatokat teljesítő mozgékony rétegnek, amelyet az eredeti vendég jelentését társadalmi fogalomként változtató hospes névvel jelölnek. Mindezeknek az embereknek jövődjét a nemesek, polgárok vagy parasztok sorában igen különböző körülmények jelölhették ki. A várjobbágyok egy részének a várjavak szétesésekor sikerült önálló magánbirtokot biztosítania, ha nem, akkor nyitva állott a választás: elmennek-e vagy vállalják az új földesúr fennhatóságát, az úrhoz hűbéri természetű személyes kötelékkel kapcsolódva, vagy a földesúri népek közé süllyedve. Ugyanígy választhattak a hospesek is a magasabb társadalmi beilleszkedés és a paraszti sors között.

De nemcsak a társadalom középső rétegeit osztotta szét jobbra vagy balra az új elrendeződés, hanem az átalakulás sodra a társadalom tetején és mélyén egyformán elmozdította az embereket. S ebben a társadalmi forrongásban nagy helycserék következtek be. «Akik azelőtt

gazdagok és hatalmasok voltak — jegyezte fel az egykori megfigyelő — és akiknek kíséretében mérhetetlen sokaság volt, saját magukat is alig tudták fenntartani». Míg az egyik oldalon a gazdagok elszegényedtek, nemesek parasztokká lettek, a másik oldalon egyszerű iobaggio népek kihasználva az eddigi összetartó kapcsok szétoldódását, észrevétlenül a nemesség alakuló osztályába emelkedtek, hogyha ez a társadalmi helyváltoztatás nem is volt jogszzerű. Egyének, családok sorsát, jövőjét nem egyszer csakis a véletlen döntötte el.

Nézzük meg, hogyan jelentkezik ez a nagy társadalmi átalakulás néhány felfelétörtető család életében. 1381-ben Garai Miklós nádor a szokásos igazságszolgáltató körútja során Gömör falu közelében összehívta Gömör és Torna megyék közönségét. A gyűlésen Szakácsi Jakab királyi ügyvéd előadta, hogy a megyebeli Hubó nevű földet bizonyos várnépek, udvarnokok, hallgatólagosan, más igaz nemesek módjára birtokolják, holott a nevezett föld királyi birtok és a vár hírnökeihez tartozik. A bepanaszoltak tiltakoztak a vád ellen és adott alkalommal a királyi udvarban bemutatták Hubó föld birtoklását igazoló irataikat. Minthogy pedig ezekből kiderült, hogy nevezettek már IV. Béla korában nemes várjobbágyok, és nem mint hírnökök bírták Hubó-t, Mária királyné írásban biztosította nekik Hubó zavartalan birtokát. Alig három évtized múlva a Hubóiak Zsigmond király elé járulnak, előadják, hogy őseik a gömörmegyei Hubó földet mint a gömöri vár vagy Gömör vármegye bírói közgyűléseinek kihirdetői a várnépek módjára birtokolják régi időtől fogva. Hűséges szolgálataikért felmentést kérnek a «várnépi teher és a szolgaság igája alól», Hubót örökjogon kérik és egyúttal az a kívánságuk, hogy a király iktassa őket az ország igazi nemeseinek sorába. Zsigmond király 1411-ben teljesíti kéréseiket. Minthogy a Zsigmondhoz

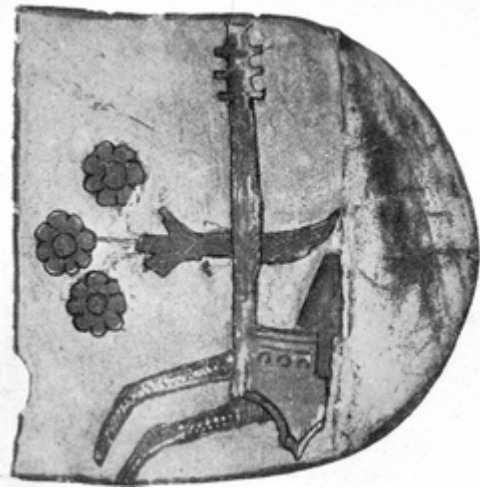
forduló Hubóiak nem mások, mint egyrészt a Garai-féle előbbi vizsgálatban szereplő személyek, másrészt pedig ezeknek fiai, nem valószínű, hogy a Mária királyné előtt felmutatott bizonyítékok és a királyné oklevele feledésbe mentek volna. Hogy nem is sokára egészen más úton igyekeztek bejutni a nemességbe, annak az lehetett az oka, hogy 1884-ben csak átmenetileg sikerült birtoklásukat és a nemességbe való tartozásukat biztosítaniuk, mivel pedig irataik nem voltak minden kétséget kizáró erejűek, — ilyenek nem is lehettek, mert Hubó az adatok szerint korábban mindig várföld volt — eredeti szolgálataukba szorították Őket vissza, és mint a vármegyei közgyűlés kihirdetői szolgáltak 1411-ig, amikor a társadalmi forrongás lecsillapodása után királyi adománnyal végérvényesen beléphettek a nemesség soraiba. Hasonlóan szerencsés volt a sorsa az ugyancsak felvidéki Prónai családnak. Bár kiderült, hogy jogtalanul birtokolják Mezőházát, és a királyi jogok eltitkolásáért büntetés várna rájuk, Nagy Lajos 1368-ban érdemeikért megbocsát és a vitás birtokot nekik adományozza.

Voltak természetesen olyanok is, akiknek nem sikerült a társadalmi emelkedés. Így járt pl. töttös-iszkázi Mayus fia Mihály, akit a tornai Szent Lambert monostor apácai 1832-ben perbe fogtak, azt állítva, hogy nevezett a monostor jobbágya és a veszprémmegyei Iszkáz falut jogtalanul birtokolja. Minthogy Iszkázról való Mihály erre oklevéllel bizonyította, hogy a falut egyik őse örökbirtokul nyerte az egyháztól, Csanád érsek Mihályt felmentette a vád alól és a monostort elutasította. Ezzel azonban még nem dőlt el a birtok sorsa, 80 év múlva Veszprém vármegye közönségének törvényhozó gyűlésén, Garai Miklós nádor az apácák bizonyítékai alapján megsemmisítette Csanád érsek döntését és Töttös-Iszkázt az apácamonostornak ítélte vissza, ezzel pedig véget ért az iszkáziak

nemessége. Vagy egy másik eset. Bár nemzedékeken át a nemességbe tartozónak tekintették magukat, Tamás országbíró 1850-ben jogigazolásra szólított fel 11 turóc-megyei embert. Okleveleik felmutatása után a per a királyi kúriába került, ahol megállapítást nyert, hogy a benyújtott oklevelek egytől-egyig hamisítványok. Az ítélet tehát a királynak adta vissza a jogtalanul elfoglalt királyi birtokot, a bitorlókat pedig oklevélhamisítás, hamis oklevelek bemutatása és a királyi jogok eltitkolása miatt főbenjáró bűnben elmarasztalta.

Mindezek a példák mutatják, mennyire esetleges volt a családok sorsa: kis szerencsével a nemesség körében léphettek át a XV. századba, de ugyanígy visszasüllyedhettek a parasztság tömbjébe.

De azt is sejtetik ezek az esetek, hogy hány család tette meg a nemesség felé vezető utat észrevétlenül, — egykori kifejezés szerint — «a hallgatóság takarója alatt», úgyhogy a vele egyformán emelkedő közösség többi tagjai megvédték, vagy pedig sikerült elkerülnie minden hivatalos vizsgálatot. Előkelőbb nemes családokkal házasodott össze, új meg új birtokokat szerzett és származása lassankint feledésbe merült. Amíg a társadalmat a XV. században nem választotta el kivehetőbb jogi határ, addig alig érezhető az átmenet a parasztságtól a nemességig., Nagy Lajos király 1363-ban figyelembe véve a vásárhelyi apácák monostorának pusztulását, birtokaiknak megfogyatkozását, azzal igyekszik segíteni rajtuk, hogy az apátnők által különféle népeiknek adott birtokadományokat, nemesítéseket, mentességeket megsemmisíti, s ezzel a nemesség felé járó rétegeket, akik magukat nemeseknek tartván megtagadják szolgáltatásaikat, visszaszorítja a földesúri népek közé. Jogi téren, életmódban elhatárolt osztályokból összetett társadalomban ilyesmi elképzelhetetlen lett volna.

A paraszt-életforma jelei megnemesített családok címerében. Eke a Szenthei, máskép Sárói Mátyás részére V. László által 1456. jan. 31-én adományozott címeres nemeslevél címerfestményében. (Országos Levéltár, címeres levelek). Malomkorék (rota alba molendini fluvialis) a Pryber Benedek részére I. Mátyás által 1476. jún. 11-én adományozott címeres nemeslevél címerfestményében. (Országos Levéltár, címeres levelek.)

Az ingadozást még jobban elősegítette az, hogy mind-egyik osztályban különféle rétegek találkoztak össze és a XIII., XIV., esetleg XV. század folyamán csak fokozatosan egyenlítették ki korábban elválasztó különbségeiket. A nemességbe léptek az eredeti nobiliseken, nagyurakon kívül az ú. n. királyi szolgák (servientes regis), akiket az adományozási rendszerrel súlyában sokat veszítő királyi hatalom emelt társadalmi jelentőségre, magyarok és idegenek közű egyaránt nem egyszer anyagi tekintetben is kedvezően álló birtokos, harcos rétegekből. Ezt az egykorú társadalomszemlélet úgy fejezte ki, hogy az uralkodó jelképesen a királyi kíséret tagjaivá tette őket. A szerviensek foglalták össze 1222. évi ismert Aranybullában jogaikat és két-három emberöltő alatt véglegesen beleolvadtak a nemességbe.

A tatárpusztítás után az ország újjáépítésekor égetően szükségesnek látszott a fegyveres erő gyarapítása, a király tehát új meg új elemeket vont be katonai szolgálatra. Elsősorban az ország később települő peremvidékein, ahol a vármegyei szervezet a fejlődés ütemében századokkal elmaradt a többi országrészek mögött. Ez az új szolgálat, mint a középkorban általában, földhöz, illetve birtokjoghoz kapcsolódik. Az uralkodó, szemben a régi adományozásokkal, a nyugati hűbéri rendszerhez közelálló módon, feltételes, hadi szolgálat vállalása fejében adományoz új földeket vagy esetleg csupán az eddigi földhöz fűződő birtokjogot változtatja meg. Az új rendszer virágzási helye Trencsén, Zólyom, Turóc, Liptó, Szepes megye, Erdély, Szlavónia. Egyesek, egész falvak — köztük nem egyszer tiszta szláv ajkú közösségek — emelkednek az országos nemességet megközelítő társadalmi szintre. Ilyenek a nevüket, származásuk, szolgálatuk, lakóhelyük stb. után nyerő ú. n. jobbágyfiúk (filii Jobagionum), tizlándzsások, feltételes (conditionalis) nemesek, praedia-

listák, szepesi nemesek, szepesi aranyadózók. Birtokjog, katonai szolgálat, esetleg adózási mentesség tekintetében még élesebb-halványabb határok választják el őket az országos nemesek egyre szélesedő osztályától, de megindul az elkeveredés és ezzel a különbségek, hosszú, százados fejlődés folyamán, észrevétlenül vagy felsőbb indítással gyorsítva áthidalatnak. A kiegyenlítés folyamata néhol egyes időpontokhoz rögzíthető, így az erdélyi nemesség 1324-ben, a szepesi aranyadók 1330 körül, a drávántúli nemesek 1351-ben nyerik el az országos nemesség «arany és igazi» szabadságát.

Ugyanígy sokféle rétegből alakult ki a jobbágy osztály. A süllyedő egykori szabadok mellett, akik az egész osztály társadalmi szintjét feljebb emelték, ide olvadtak be a legalsóbb foktól, a rabszolgáktól kezdve a különféle, emelkedőben lévő szolgálcsoportok. A különbségek kiegyensúlyozása itt is lassú folyamat, hiszen egyes rétegek, várnépek, udvarnokok, rabszolgák még később is szerepelnek, elárulva, hogy a parasztság egysége még kifelé sem teljes.

Az 1351-i törvények, a különféle rétegződések összeolvadásának meggyorsítása végett, igyekeznek biztosítani az osztályok egyöntetűségét. Erre mutat, hogy az alakuló nemesi osztályban valamennyi tag egy és ugyanazon szabadságát (*una eademque libertas*) hangsúlyozzák, a földesúri népek kiismerhetetlenül sokféle tartozásainak leegyszerűsítésére pedig az ú. n. kilenced-et (noná) hozzák be, s ezt kivétel nélkül az összes földesurak kötelesek birtokaikon szedni.

Az egységesítő törekvések kétségtelenül bizonyos elhatároltságot teremtenek kifelé, de a határokon belül a nemességben is és a jobbágyságban is nagyok a vagyoni, s ennek megfelelően az életforma-különbségek, sőt még jogi szempontból is csak látszólagos az egység.

A nemesi osztályba tartoztak a nagybirtokos urak, akik a Nagy Lajos halála után meginduló pártalakulások óta egész országrészeket átfogó hatalommá építették ki birtokaikat, tízezernyi népeik felett több tekintetben az állam közjogi feladatait gyakorolták és közülük a Garaiak, Hunyadiak, Szapolyaiak a XV—XVI. században már a koronáért versengtek. A középkor végéig egyre többen és többen szereztek meg az apáról-fiúra öröklődő grófi, bárói címet. Ez ugyan ekkor már nem jelentett tényleges hatalmat, csak címet, de viselőjét kiemelte a nemesség széles tömegeiből. A főurak vékony rétege után következnek a közép- és kisbirtokos nemesek, a nemesi osztály legalján helyezkednek el az adófizető, egyházi, jászkun, székely, jobbágytelken élő és címeres nemesek, akiknek nagy része életszínvonalban nemcsak a nagyuraktól van ég és föld távolságban, hanem sokszor messze lemarad a városi polgárság, sőt még a parasztság tehetősebb rétegei mögött is. Mátyás király megkísérelte, hogy ezeket az alsó sorokat leválassza a nemesség egészéből, de a köznemességnek, mely éppen tömegeiben látta politikai súlyának alapját, sikerült megakadályoznia a terv megvalósítását.

A nemesség tagozódását még jobban elősegítette az a személyes természetű, hűbéri kapcsolat, amely a vízszintes rétegek egymásfölöttiségét át meg átszakítva csoportosította egységekbe a nemesi társadalmat. A nemesség nagy része, mégpedig nemcsak a színtelen, elszegényedett kisenemes-tömegek, hanem jelentősebb birtokos családok is valamelyik szomszédos nagybirtokos úrhoz kapcsolódtak, nem a szolgát az úrhoz fűző szálakkal, hanem a középkori hűbériség személyes jellegű, kölcsönös védelemre és hűségre építő egymáshoz igazodásában. A nagyúr családjába, familiájába fogadta őket, s innen a familiáris nevük. Az előkelőbb familiárisoknak maguknak is volt több-kevesebb familiárisuk, s így a nyugati országok

hűbériséghez hasonlóan láncolatosan fűződött egyre szélesebben és szétágazóbban a familiáritás személyes kapcsolata, de a nyugati hűbériségnél sokkal egyszerűbben, külső formások nélkül. A nagyúr familiájához csatlakozók szolgálataikért védelmet, ellátást, ruhát, olykor földbirtokot kaptak. A familiáris-kötelékbe lépő nemes, bár vállalt kapcsolata csak magánjogi természetű volt, a familián kívül maradt nemes társaitól közjogilag is elkülönülő helyzetbe került. Ura igazságszító hatalma alatt állott, ura zászlója alatt vonult hadba és az adók alól nem a nemességbe tartozás jogán, hanem familiárisi mivolta miatt élvezett mentességet. A magánjogi kötelék megszűnésével azonban visszalépett a nemesek sorába. Mint-hogy pedig a familiáris-kapcsolat hűbéri természetű intézményét az államhatalom is jóváhagyta, a kapcsolat örökletessé válásával idők folyamán egy egész népes réteg szakadt volna ki a nemesség társalmából.

A városok lakossága szintén nem egységes és a középkor

végéig nem is jelent kifelé elhatárolt polgárosztályt. A gazdag patrícius családok, amelyek egy része már elérte az európai városi élet színvonalát és a vidékről beáramló, a külvárosokban meghúzódó nincstelen szegénység között áthidalhatatlan az ellentét.

A parasztság népes, az ország lélekszámának a háromnegyed részét magábafoglaló osztálya szintén nagy szélsőségeket mutat. A földesúr udvarába személyes szolgálatra rendelt emelkedő jobbágy elemek, a mezővárosok kedvező anyagi viszonyok között élő tehetős parasztpolgárai, a jobbágytelkükön kívül kisebb-nagyobb földeket bérlő parasztok, a telkes vagy a telekegység felét-harmadát-negyedét bíró jobbágyrétegek, nemrégén új életet kezdő telepések foglalják el a paraszttársadalom felsőbb szintjeit. Jelentős tömeg azonban ezeken kívül helyezkedik el: a földesúri cselédek, uradalmi béresek,

zsellérek. Közöttük egyeseknek legalább a belsőségük és rajta nyomorúságos lakóházuk a sajátjuk, sokan azonban még eddig sem viszik, nincstelének, más házában élő szegényemberek.

A nemesség, polgárság, parasztság tehát, ahogyan a XV. században befelé ugyan erősen tagolt összetételben, de kifelé egyre jobban elhatárolva, előlép, különféle rétegződések összetalálkozása, keveredése; hosszú történeti fejlődés-alakulás eredménye. A magyar társadalom a nomád együttélésből a középkoreleji egyénenkint szabályozott, egyénekhez mért, de mégis kiegyensúlyozott társadalmi szerkezeten, a magasban és a mélyben lévő rétegeket egyaránt átforgató XIII—XIV. századi bomlásokon, a XV. századi letisztulásokon keresztülhaladva csak a középkor!; végén merevedik jogilag szétszakadó, lépcsőzetes rendij alakulásáig. Ez a hosszú, változatos út és a középkori társadalom állandó mozgása egymagában is ellenmond a középkor mozdulatlan társadalom-szemléletének: e szerint a parasztok eredetileg szintén nemesek voltak, s csak büntetésből zuhantak jobbágysorba. Azok ugyanis, — magyarázza Werbőczy — akik áthágták a közösség parancsát, életükkel fizettek vagy örök szolgaságra jutottak. Ilyen módon a pogánykorban nagyon sok magyar lett szolgává. «Mert ugyanazon egy nemzetségből, tudni illik Hunortól és Magortól származván mindnyájan, másképp nem lehetett volna, hogy ez úr, amaz szolga, ez nemes, amaz nemtelen és paraszt legyen». De ellenmond a társadalmi fejlődés mindazoknak is, akik a nemességben vagy a parasztságban ismerik fel a honfoglalók egyenes utódját, hiszen a magyar nép — mint láttuk — már a keleti pusztákról tagolt társadalommal jött. A jobbágyság és a nemesség egyformán telítődött idegen elemekkel, de mindkettőnek törzse a középkorban a magyarság volt.

Mátyás király európai ragyogású renaissance udvarában élt egy olasz humanista, aki így látta a középkorvégi magyarságot: «A magyarok — írja — akár nemesek, akár parasztok a szavaknak majdnem ugyanazt a módját használják és minden különbség nélkül beszélnek, ugyanaz ugyanis a kiejtés, ugyanazok a szavak, hasonlóan hangsúlyoznak mindenütt. Mert hogy Itáliáról beszéljek, nálunk olyan nagy különbségeket mutat a beszéd mód, hogy a polgár a paraszttól és ismét a calabriai a toscanaitól annyira különbözik beszédben, hogy a megértés a legnagyobb nehézségekbe ütközik. A magyaroknál azonban... ugyanaz a beszéd formája, vagy legfeljebb nagyon kis különbség vehető észre, innét van azután, hogy a magyar nyelvű éneket parasztok, polgárok, az ország középső és szélső részén élők ugyanazon formában megértik». Itt tehát összeomlanak az osztályválasztó határok; nagyurak, nemesek, polgárok, szegényemberek ugyanazt a magyar nyelvet beszélik és nemcsak a köznemesség széles tömege, hanem még az előkelők nagy része is más nyelven nem tudta kifejezni érzéseit, gondolatait.

Más oldalról, d[^] ugyanezt világítják meg a sírleletek. Színtelen életű alföldi falvak parasztjainak, lányainak és asszonyainak csontjai mellett ugyanegy ízlésre valló, rozettás díszítésű préselt pártáövek, szíjvégek, gyöngyékes párták fekszenek, mint az előkelők sírjaiban. Legfeljebb csak az anyagban különböznek egymástól, mert míg az előbbi sírokban talált veretes lemezek szegényes, rossz ezüsből készültek, az utóbbiakban nehéz, értékes aranyból és ezüsből valók. Stílusban, kifejezéskeresésben azonban nincsenek különbségek, mindannyian elmosódó keleti emlékeket, román és még inkább gótikus formákat mutatnak. Félremagyarázhatatlanul igazolva, hogy a nyugati műveltség nagy áramlásai a XIV—XV. században leegyszerűsödve már a nagyalföldi falvak szegény halász-, földműves-, pásztornépéhez is eljutottak.

Kívülről tehát a középkori magyarság műveltségében nincsen osztálytagozódás, ezen a téren a nemesség és parasztság között nem ismerhető fel a szakadék. Viszont a nemesség társadalmi szerkezete sejteti, hogy műveltségben, életmódban időnkint nemes és nemes között vannak alig áthidalható távolságok. A magyarság első keresztény századaiban az egész társadalom ilyen szempontból sem mutat kivehető elválasztódásokat. A királyi udvar egyszerű, előkelő nagyok és szegényebb rétegek egyformán fából, vesszőből font házakban töltötték a téli hónapokat, és amikor megélenkült a napsugár ereje, előkerült a pusztai örökség, a mozgékony sátor. Mintegy másfélszázaddal Szent István után az élet és a műveltség színvonalában megindulnak az elkülönülések. A lovagi életstílus, amely a Bizáncban nevelkedett III. Béla és fiai alatt jelenik meg magyar földön, sokáig csak a királyi udvart emeli ki az egyformaságból. A nagyurak, ha a tatárjárástól kezdve várakba költöznek is és így külsőleg eltávolodnak az alsóbb rétegektől, megmaradnak a korábbi életmódban, műveltségben. A XIV. és még inkább a XV. században azonban már jobban elkülönül a társadalom legfelsőbb szintje. Ozora, ahol a magyar főúrrá lett Scolari Fülöp számára firenzei építészek tervei szerint építkeztek, és ahol Masolino művész-ecsetje dolgozott, Kismarton, Csesznek, Körösszeg, s a többi nagyúri otthonok, ahová pápai követek, idegen országok küldöttjei, sőt ne m egyszer a király és a királyné is ellátogattak, a környező világtól már elzárkózó műveltség hordozói. Ez otthonok urai pedig, az Európát járó, számos külföldi udvarban megforduló, olasz egyetemeken tanuló nagyurak, a renaissance áramlásába bekapcsolódott humanista, könyvgyűjtő főpapok, műveltségben elszigetelt s a többi nemesek számára bejárhatatlan távolságok.

A nemesség legnagyobb része paraszti viszonyok között lakott kinn a falvakban. A földesurai jobbágyaikkal egy

szinten járták végig földi útjukat, befejezése után pedig, amelynek idejét — mint a haláltáncban szereplő nemesember bevallja — a nemesség «el nem halasztja», egymás szomszédságában pihentek meg a templomdombon, a falusi temetőkertben. E nemesség számára távoli idegen a királyi udvar renaissance légköre, Mátyás költekezéseit nem tudja megérteni, a külföldiek szerint nyers, paraszti modorú, a fegyveren, gazdaságon és lakomákon kívül semmi sem érdekl. Ilyen módon tehát műveltség, tanultság dolgában egyáltalán nem válik el a falu átlagos szintjéről. Hiszen ismeretes, hogy míg a paraszti, sőt zsellér népben már a XV. század folyamán falvankint nem egy tanult, olykor egyetemet járt «deák», «litteratus» akadt, addig a legelső nagyok közül való lendvai Bánfi Miklós nem értett latinul, Báthori István országbíró, majd nádor pedig még a nevét sem tudta leírni.

A nemesség alsóbb rétegeinek különben nem is volt meg a lehetőségük elkülönülő nemesi életforma kialakítására, hiszen viszonylagosan szegénységben éltek. Ezek közé tartoztak az úgynevezett helyi, pl. szepesi, turóci nemesek, a székely nemesek, azok, akiknek földesurasága mindössze néhány parasztjobbágyot, zsellért jelentett, az armálisták, egytelkes nemesek, közöttük sokan olyanok, akik a szegénység elől valamelyik nagyúr udvarába menekültek. A nemesi társadalomnak e szám szerint jelentős, de földhözragadt helyzetük miatt kiütköző tagjai — mint a nemes és nemes teljes jogi egyenlőségét hirdető Werbőczy beismerte — olyan szegények voltak, hogy nem száz forintot, de még csak száz dénárt is nagynehezen tudnának kifizetni. Hol voltak ezek a nagyuraktól, akik egész ország-részeknek parancsoltak, ezeket költötték ékszerekre és többszáz főnyi fényes kísérellel jelentek meg a konstanci színtonat vonaglyarokkolnak Rómába!

A parasztság életszintje nem ezek mögött a szegény

nemesek mögött kezdődött, a tehetősebb jobbágyrétegek észrevehetően sokkal magasabban állottak. Azok a parasztok, akik 50—80—20 holdas földjük mellé földesuruktól vagy esetleg idegen uraságtól is aránylag igen kedvező ellenszolgáltatásért szőlőket, szántókat korlátozás nélkül vehettek bérbe, nem számítottak szegényembereknek. Nem is csodálkozhatunk azon, ha a Károlyiak birtokán a XV. században volt olyan jobbágy, akinek 14 ökre, 24 disznaja volt, Az Alföldön nem egy parasztember akadt, akinek 20—80 lova legelt a falu határában. Az egyik majsai paraszt csak egy évi termését közel 100 forintra becsülte. Balázs beregm.3gyei jobbágy leltárában a következők szerepelnek: két ló nyereggel, zablával, 16 forintos köntös, vászonruha, köpenyeg, süveg, lábravaló, fegyverek, egy ezüstkereszt és külön veszik számításba feleségének ruháit, értéktárgyait.

A nemesség és jobbágyság életszintbeli és műveltségi kiegyenlítése a parasztság kedvező helyzetére vezethető vissza. A XV. században a jobbágy előtt az anyagi erőgyűjtésnek a későbbi viszonyokhoz mérve szinte akadálytalan lehetőségei állanak nyitva. Pénz- és termény szolgáltatásai aránylag elviselhetők, robotmunkával ekkor még alig foglalják le erejét és az emelkedéséhez oly fontos bérelt földek után, a sokféle földesúri szolgáltatásokat leegyszerűsítve, csak bérletösszeget fizet. A földesúr—jobbágy-kapcsolat éppen a két osztály közelsége miatt aránylag kiegyensúlyozott. Szépen megvilágosítja ezt egyik földesúri tisztviselő levele, aki szerint a jobbágyokat csak jó bánásmóddal lehet megnyerni, a megfélemlítés pedig erőtlén fegyver. A közelséget mutatja, hogy Hédervári Miklós, mikor hirtelen betegség támad reá dunamenti birtokán, egyik paraszt-jobbágyának házában pihen meg és itt mondja tollba végrendeletét a győri káptalan küldöttjeinek. A jobbágyinak minden elnyomási kísérlettel szemben

két védőfegyvere volt. Az egyik, hogy adósságainak rendezése és néhány dénár lefizetése után bárhová elköltözhethetett. «Ha uraságod — írja egy jómódú parasztember urának 1410 körül — a jobbágyok által elkövetett... károkért elégtételt nem ad, semmiképpen nem maradhatok uraságod birtokain». Az aláírás pedig ennyi: János, uraságod hűséges jobbágya. — A másik biztosíték: a Jalu-közösség, amely sok helyen még mindig maga oszt évenként földet a földközösségben élő nemeseknek és parasztnak, és amely az új embert, akinek a földesúr telket ad, ünnepélyesen tagjává fogadja.

A nemességet elérő, sőt alsóbb sorait el is hagyó élet-színvonalat azonban csak a parasztság tehetősebb telkes rétegei tudták elérni. Alattuk még a nincsteléneknek számszerűlt jelentős tömege élt, az egész parasztnépnek $\frac{1}{4}$ része; ezekre igazán reá illett a szegényember elnevezés. A falvakban a középkor végén, minthogy a lakosság áramlása az emelkedő mezővárosokat tölti fel, átlagban a jobbágytelkek 20—60%-a üresen áll, és mégis a zsellérek közül csak kevesen vállalnak földet vagy szőlőt. Ez érthető is, hiszen mindenkor szinte lehetetlennek látszó feladat a falu társadalmának alsóbb rétegei számára a gazdálkodás megkezdése állat és felszerelés nélkül. Ezekre a szalmával, náddal tüzelő, kenyér helyett tölgyfa makkjából készült szegényes lepényféle ételleket fogyasztó emberekre megdöbbentően találóak a százesztendő háború pusztítását szenvedő XV. századi francia paraszt nyomorúságáról adott egykorú rajzok. «A szegény embernek nem lesz kenyere, legfeljebb egy marék rozs vagy árpa; szegény felesége teherbe esik és négy vagy hat kicsinyük lesz a kemence vagy kályha körül, amely csak nagyritkán meleg; kenyeret kérnek, sikítanak, az éhségtől örülten. A szegény anya csak egy kis sós kenyeret tehet a szájukba. És mintha nem lenne elég ennyi nyomorúság, fosztogatók jönnek és mindent ki-

kutatnak... mindent összeszednek és elhurcolnak... ne is kérdezzük, ki fizet érte». Életformában itt látszanak a nagy távolságok a társadalom két rétege között, a Garaiak, Várdaiak, Újlakiak, Kanizsaiak nagyúri udvara és a falu határában, a parasztok házai mögött elbújó, vesszőfonású vagy nádkunyhók között, a közbeeső népes rétegekben azonban — ide tartozott az ország lélekszámának legnagyobb része — nemes és paraszt között elmosódottak a különbségek.

Egy XV. századi krónikás a különböző társadalmi osztályok küldetéséről a következőképpen elmélkedett: «Isten a közembereket azért teremtette, hogy a földet tőrják és ipar útján előállítsák azt, ami az élethez szükséges: a papságot azért, hogy a vallás cselekedeteit művelje; a nemességet pedig azért, hogy az erényt gyakorolja és fenntartsa az igazság uralmát, és hogy az előkelő személyiségek tettei és erkölce mintául álljon a többiek előtt». A nemességre várnak tehát az államélet legmagasabb feladatai: az Egyház védelme, a hit növelése, a nép megmentése az elnyomástól, gondoskodás a közjólétről, harc az erőszak és a zsarnokság ellen, a béke megóvása. Ugyanezt, amit a középkor társadalomszemlélete itt körülírva kifejez, a nomád társadalom abban valószínűsítette meg, hogy a szabadokra bízta a nép fegyveres védelmét, a dolgozó rétegek pedig szolgák voltak. A foglalkozások megosztása végig megvolt a középkori magyar társadalomban is. A nemességé a kardforgatás feladata, s annyira sajátosan az övé, hogy pl. a XIII. században, az elkülönülés megindulásakor éppen azt tekintik az országos nemességbe tartozás vitathatatlan jegyének, hogy valakinek örökjogú birtoka van és a királyi zászló alatt száll hadba. Az alsóbb rétegek nemesség felé emelkedő útjában a legfontosabb határállomás, amikor halász, vadász, szántóvető foglalkozásukból kiemelve fegyveres szolgálatot osztanak reá-

juk. De a nemességre, különösen a nagybirtokosságra attól kezdve, hogy a királyi hatalom mellett a társadalom is egyre fokozódó szerephez jutott az ország sorsának irányításában, az államélet szétágazó nagy feladatai nehezdedtek, ők látták el a közigazgatás, igazságszolgáltatás, pénzügyigazgatás országos, helyi főméltóságainak munkakörét, idegen hatalmak küldötteivel tárgyaltak, és mint követek fáradhatatlanul járták az európai fejedelmi udvarokat. Előkelő nemes családok fiai kerültek a fontosabb egyházi méltóságokba.

A másik oldalon viszont a parasztság végzi az ősi foglalkozásokat, a föld, a természet meg-megújuló teremtményének kihasználását, gondozását; ehhez a munkához és a mindennapi élethez szükséges ipari cikkek is legnagyobb részükben falusi iparosok műhelyében készülnek. A távolsági kereskedelem és az ipar magasabb fajtái a városok kezében vannak.

A társadalom ilyen módon való szétosztása a valóságban nem jelentett megváltoztathatatlan, merev elkülönítéseket. Ottó, a tudós freisingi püspök, aki a XII. században a kereszteshadakkal magyar földön vonult keresztül, feljegyezte, hogy az együtt gazdálkodó testvérek csak egyiküket küldik hadba, a többiek otthon maradnak földet művelni. Az alsóbb fokozatokat képviselő helyi nemesek többen együttesen szerelnek fel egy-egy harcost, a nagy többség változatlanul tovább gazdálkodik. A nemesség szegényebb rétegei a középkor végén csak másodsorban, inkább csak jog szerint katonák, a valóságban, mint a parasztok, arcuk verejtékével és két kezük munkájával a földből keresik mindennapi kenyerüket. A harctól el is szoktak és inkább az adófizetést vállalva, szívesen hártják a királyra az ország védelmét.

De az sem felel meg a valóságos helyzetnek, mintha a szegény nép minden állásból ki lett volna zárva és semmi-

féle szerepe nem lett volna a középkori magyar nagyhatalom kiépítésében. Az egyházi pályán a tehetség számára szabad volt az út a magasabb méltóságok, prépostság, püspökség felé. S mint Timoteus zágrábi prépost esete mutatja, "akit szolgaszármazása miatt a királyi udvar nem akart a püspöki méltóságig engedni, az egyháznak volt hozzá ereje, hogy az akadályt legyőzze. Ismeretes továbbá, hogy az egyháziak az írástudás zárt kiváltsága miatt a királyi kancelláriákban, és így az államgépezet vezetésében milyen kiemelkedő, fontos szerephez jutottak. Pedig ez nem is az egyetlen mód volt arra, hogy az alsóbb rétegek, a nemességbe való emelkedés nélkül, magasabb feladatokat töltsenek be. Ha nem is olyanképpen, mint a magyar középkor kezdetén, amikor a király a keleti puszták vaskezű nomád fejedelmeihez hasonló korlátlan hatalmában a királyi uradalmak vagy megyék élére akár rabszolgát is állíthatott, és ez tisztségénél fogva a többi megyésispán színvonalára ért, de azért a parasztság is szóhoz juthatott az ország igazgatásában. A középkorban az uralkodó a közigazgatásnak, igazságszolgáltatásnak csak vezető méltóságait nevezte ki, a kinevezettre bízva, hogy milyen munkatársakat választ a vezetése alá rendelt feladatok elvégzéséhez. A megyésispánnak kinevezett nagyúr saját emberét tette meg alispánnak, a vajda alvajdának és a kincstárnok a maga embereit állította be a pénzügyigazgatás különféle munkaköreibe. Ezeket az embereket a birtokairól hozta, még pedig a népes familiáris rétegből, amelyben az osztálykülönbségek csaknem teljes elmosódásával egymás mellett éltek nemes származásúak és olyanok, akiket az úr a parasztok közül emelt udvarába, személyes szolgálatára. Ez utóbbiakat a földesúr familiájába tartozás nem tette nemessé és mégis az ő kezükbe kerülhet nem egyszer fontos állami feladatok végzése. Sőt a katonáskodás sem volt egyedül a nemességélesen megkülön-

böztető kiváltsága a parasztság felé. A nagyurak zászlói alatt harcoló familiáris-csapatok között képviselve vannak az alsóbb rétegek is, és mióta 1435-ben a törvény elrendelte, minden 33 jobbágytelek egy lovas katonát szelvelt fel és küldött háborúba. Az elválasztó vonal tehát itt is eltűnt: a török harcokban a parasztság, miként a nemesség, vére hullásával adózott a fenyegetett magyar haza védelmére.

A föld termőerejének értékesítésében — leszámítva néhány cisztercita vagy bencés monostor mintagazdaságát — a nemesi birtok a középkor folyamán nem jelent fejlettebb, előhaladottabb formát a parasztsággaal szemben...Hiszen az egy-egy várhoz igazodó nagyuradalmak ezekben az időkben még nem a piaci fogyasztás számára dolgozó nagyüzemek, hanem sok kis önálló jobbágygazdaságból állanak. A középkor végén ugyan egyre észrevehetőbben jelentkezik az újkori gazdasági formák előhírnöke: a földbirtokos úr egyes földterületeit kiemeli a parasztiak közül és saját kezelésébe veszi. A két gazdálkodási egység: a paraszti föld és a földesúri major eredetileg nem sokban tért el egymástól. A falu határában helyenkint változó nagyságú haszonélvezet tartozott hozzájuk szántóföldből, kaszálóból, rétből, erdőből és legföljebb csak terjedelemben különböztek egymástól. Legtöbb helyen a falusi közösség hatalma egyaránt a közös érdekhez való igazodásra kényszeríti a paraszttelket és a földesúri üzemet, ennek is, annak is Ő oszt szántóföldeket a közösségében még meg nem bontott határból. A munkát mindkettőben nagyrészt ugyanazok a jobbágy kezek végezték, a föld művelése egyforma eszközökkel történt és a termelés menetét az egyikken is, a másikon is ugyanazok az ősi szokások, babonák kísérték, az ember féltő tisztelete a természet erőinek titkaival szemben. Ezek a babonás hagyományok örök folytatásban vándoroltak apáról-fiúra s ben-

nük egyformán éltek keresztény és pogány elemek, maradványok a római világból és Kelet pusztáiról.

A magyar társadalmat a középkor végéig élesen elkülönítő jogi határok sem osztották ketté. Azután -is, hogy a nemesség és parasztság kialakulása megindult, a társadalom a legkivehetőbb jogi területeken: igazságszolgáltatás, birtokjog és adómentesség terén még sokáig bizonyos rugalmasságot sejtet. Mikor a nádor vagy a megyésispán közgyűlést hirdet, a megye egész közönsége megjelenhet, nemesek és más, bármilyen rangú és rendű emberek egyformán. A jobbágyok pedig élnek is ezzel a jogukkal, a gyűlésen mint felperesek vádat emelhetnek és vizsgálatok alkalmával meghallgatják tanúságukat. Az igazságszolgáltatás módja tekintetében sem érvényesül mindig a különbség nemes és paraszt között. Hiszen a nagybirtok előtérbenyomulásakor, a XV. században a nemes familiárisok is, ha uruk birtokán tartózkodnak, a földesúri bíraskodás hatalma alá tartoznak, mint a föld népe. Tetteikért a földesúr felel, de azután a felelőssége miatt szenvedett károkért elégtételt vehet familiárisain, «a nemesség, szabad jogállás vagy más bármilyen tisztség kiváltsága pedig — mint a törvény is elismeri — ilyenkor útba nem állhat». Vannak tehát esetek, amikor a nemesség nem tudja kiemelni a nemest a paraszttal közös sors alól.

A nagy társadalmi átcsoportosítás korában a birtokjog legtöbbször döntő tényező a családok nemességbe vagy parasztságba tartozása tekintetében. A nemességbe emelkedő alsóbb rétegek — pl. a turóci vagy szepesi helyi nemesség — társadalmi helyváltoztatásában nagyfontosságú, hogy milyen jogi kapcsolatok fűzik őket a földhöz. A XV. századi letisztulásban azonban az, hogy valaki örökjogon bír földet, nem jelenti egyúttal nemességhez való számítását és viszont. Hiszen — hogy a nemességből

induljunk el — abból, hogy a címeres nemesség a XV. században birtokadományhoz nem kapcsolódva egyes családokat kiemel, birtokjogilag nem következik szükségszerűen a korábbi parasztföld átváltozása nemesi birtokká.

A paraszt magánjogi kapcsolata földjéhez még a XV. században is aránylag igen kedvező, amiben nagy szerepe volt annak, hogy a földesúr, állandóan kevés lévén a munkáskéz, megbecsülte embereit. A jobbágyok telküket egész életükön át megtarthatták, haláluk után pedig özvegyük, fiaik léptek örökükbe. Földjüket, szőlőjüket elcserélhetik, elzálogosíthatják, sőt eladhatják, de természetesen ilyenkor a földesúri terhek is tovább szállanak az új «tulajdonosra». A földesúr vagy tisztje tudomásával az ilyen magánjogi ügyleteikkel a parasztnak a hiteles helyeket keresik fel, mint a nemesi társadalom. De még ennél a viszonylagos mozgékonyaságnál is többet jelent, hogy a nem nemesi rétegek saját földesúruk hatalmi körzetén kívül idegen birtokostól, nem a szokványos jobbágyi terhekkel, hanem egyszerű bérleti viszonyba lépve, földeket szerezhettek. Sőt, hogy parasztelemekek magánjogi szempontból egész a nemesség szintjéig emelkedhettek, arra igen jellemző eset az, hogy Báthori János egyik jobbágyának örökjogon és természetesen földesúri megkötések nélkül ad földet és még védelmet is ígér mindenkivel szemben aki ezt a birtoklást megtámadná. Ilyen esetekben azután itt is megtörtént a birtokbaiktatás, a birtokjog érvényesítésének a középkorban elmaradhatatlan feltétele.

Állami adózás szempontjából szintén nincsen éles határ a nemesség alsóbb vonalai és a parasztság között. Hiszen ismeretes, hogy pl. az egytelkes nemesek még a XV. század közepén sem élvezik a nemesi adómentességet. Viszont a földesúr udvarában szolgáló parasztnak, sőt nem egyszer a jobbágytelkeken élő rétegeket is kiemelik az adóterhek alól.

A középkori magyar társadalom nem merevedett elzárkózó rétegekké, s így élete örök változás-hullámzás, a magasban és a mélyben egyaránt. A királyi tanácsban és a főméltóságokban az ország sorsát irányító nagybirtokos családok folyton-folyvást váltakoznak, jönnek és hosszabb-rövidebb idő után eltűnnek, mindig újaknak engedve át helyüket. Az Árpád-ház kihalásakor pl. a Csákok, Köszeziek, Abák, Kánok, Borsák, Rátótok, Babonicsok voltak a legnagyobbak és olyannyira hatalmasak, hogy már-már a nyugati hűbéri berendezésű országok mintájára, tartományokká való szétbontással fenyegették Szent István államát. De a «kiskirályok» hatalma nem tartott sokáig, I. Károly és Nagy Lajos alatt teljesen kicserélődik a vezető réteg, és a királyhoz kapcsolódó hűséges családok kezébe vándorol a föld. A közéletben korábban szerepet nem játszó kis családokból, színtelen nemzetségekből és idegenekből megalakult új nagybirtokos osztály első sorában a Kanizsaiak, Lackfiak, Gilétfiek, Garaiak, Szécsiek, Nagymartoniak, Drugetek, nevni Treuttelek állanak. A Nagy Lajos halála után következő pártharcok ismét változásokat hoznak és a lehanyatlott-eltűnt családok helyére a Pálócziak, Gúti Országok, Perényiek, Rozgonyiak, Lévai Csehek, Marótiak, Hunyadiak emelkednek és mellettük három idegen származású: Ciliéi Hermann, Scolari Fülöp és Stibor vajda. Mátyás király ismét csaknem teljesen kicserélte a nagyúri osztályt, mindazokat, akik szembe fordultak félelmetes akaratával, visszaszorította az ország vezetéséből. Viszont alacsony sorból vagy idegenből való magaválasztotta embereit (a Szapolyaiakat, Kinizsi Pált, Filipec Jánost, Eangoni Gábort, csáktornyai Ernuszt Jánost, Magyar Balázst) emelte a magasabb egyházi és világi méltóságokba.

A családok szakadatlan váltakozása jelenik meg egy-egy vár történetében, a vár és a hozzákapcsolódó fal-

vak gyakran nagyon sűrűn cserélnek gazdát. S minthogy a középkori Magyarországon a föld jelentette az egyedüli íratalmat, ez az állandó kicserélődés a hatalom birtokosainak változását is mutatja. A baranyamegyei Siklós vára pl., ahol annak idején Zsigmond királyt fogságban tartották, a XIV. század nyolcvanas éveiben a Siklósi családé, 1387-ben hűtlensége miatt elveszíti, s helyében Pásztóiak és Kakasok, majd a Garaiak kerülnek. Miután 1482-ben Garai Jób-ban kihalt a három nemzedéken át az ország elsői közé tartozó Garai család, Siklós a királyra száll vissza. A XV. század végén Korvin János herceg kapja meg, de ő hamarosan elzalogosítja bajnai Both Andrásnak. Ugyanígyen változatos a sorsa a biharinegyei Zólyomkőnek, uraiként a Kaplaiak, szántai Lackfiak, kusalyi Jakcsok, losonci Bánoknak és bélteki Drágfiak változtatták egymást, Szanda vára Nógrád megyében pedig 100 esztendő alatt tízszer cserélt urat.

De az örök mozgás-változás nemcsak a nagybirtokos családokat érintette, hanem az egész nemességet. Gömör megyében pl. azalatt, amíg a XV. század elejétől kezdve négy nemzedék szállott sírba, 120 nemes családból mindössze 35 (azaz 29 %) maradt, az eltűntek helyét már újak töltötték be.

Vájjon ez a lüktető hullámmozgás csak a birtokos rétegeket cserélgette-e, s alattiak századokon át ugyanazok a parasztcsaládok robotoltak apákról-fiúkra szálló sorban az örök folytatást? Távrolról sem. Kétségtelen, hogy a földhöz elszakíthatatlan szálakkal kapcsolódó parasztság életében talán nagyobb erő az állandóság, mint a magasabb rétegekében, de azért ide is elért a társadalom átalakító mozgása. Például a Kővárhoz tartozó Kamen pusztá alig két évtized alatt háromszor került új ember kezébe. Először bizonyos Máté fia Miklós nevű jobbágy volt a gazdája, de miután tíz év múlva utód hátrahagyása nélkül

meghalt, Hans Walpoth kőváraljai ember váltotta fel. Halála után pedig Lukács nevű paraszt lépett a helyébe, úgy hogy Hans özvegyét feleségül vette.

A váltakozás, a családok örök kicserélődése tehát a társadalom minden vonalán megvan, minden rétegét időnkint át meg átalakítja. De vajjon érezhető-e ennek a társadalmi hullámnak az útjában valahol megállító határvonal? Vajjon csak a nemesség alsó pereméről indulhatnak-e családok felfelé a gazdasági, társadalmi, politikai hatalom magaslatai felé és vajjon a parasztság-emelkedő elemei számára a nemest—jobbágyot elválasztó vonal áthághatatlan fal-e? A középkori társadalom szerkezete ellentmond minden ilyen merev elhatárolásnak és azt mutatja, hogy a hullámok töretlen vonalban járhatták a magyar társadalom egészét.

A parasztságból a nemességbe való átlépés, attól kezdve, hogy a XV. század elején a két osztály kivehetőbben elkülönült, különféle utakon történhetett. A háttáron formailag átemelő erő lehetett a királyi kegy birtok-, címeradomány és nemesítés- alakjában. A nemesítés maga azonban csak külsődlegesség, egy folyamatnak Befejező része, sokkal fontosabbak azok a lehetőségek, amelyek egy parasztcsaládnak megnyitják az emelkedés útját e királyi kegy elnyerése felé. Ilyen lehetőség volt, hogyha a jobbágy valamelyik határmenti várban katonának jelentkezett, társadalmi emelkedést jelentő városba költözött, első sorban pedig, hogyha ura udvarába került személyes szolgálatra, familiárisnak. Ez utóbbiak ugyanis uruk várait, birtokait igazgatják, bandériumában harcolnak, elkísérik a királyi udvarba, követségbe, zarándokútra, idegen országokba, ha kenyéradójuk országos méltóság viselője egyúttal, ők végzik el az alátartozó sok kisebb állás munkáit; földesuruk közbenjárása azután meghozza nekik forma szerint is a nemességet, forma szerint, mert tény-

legesen már teljesen egy szinten éltek a nemes származású familiárisokkal. Az emelkedés szempontjából természetesen elsősorban azoknak a helyzete kedvezőbb, akiknek pályája a legnagyobbak, a Rozgonyiak, Kanizsaiak, Garaiak, Szapolyaiak környezetéből indul el, vagy akiknek sikerül a királyi udvarba kerülniök. A nemesség sorába emelés legtöbbször a harcmezőn mutatott vitézségért, hűségért, szolgálatkésztségért történik, de néha más érdem is meghozhatja ezt a királyi jutalmat, mint pl. egy bizonyos János nevű királyi írnoknak és familiárisnak, aki azért kap II. Ulászlótól a maga és utódai számára nemességet, címet, mert «a Bonfini Antal által kiadott magyar történelmet — mondja az adományozó oklevél — hűségesen leírta».

De ez csak az egyik módja a nemesítésnek, a másik lehetőség, vagyis a nemességbe társadalmi úton történő fölemelkedés az alsóbb rétegek számára nem kevésbé fontos. Az előbbieken láttuk ugyanis, hogy a nemesség nagyrésze falvakban élt, a jobbágynép színvonalán, sőt olykor még ezen alul is. A két osztályt még nem távolították el a nemesi öntudatnak olyan megdöbbentő nyilvánulásai, mint Pelsőci Bebek Tamás tárnokmester ismeretes esete, amikor a városok felebbviteli ügyeiben ítélkezve, a városi polgár-bíró társakkal nem akart egy asztalhoz ülni és állatoknak nevezte őket. A középkori faluközösség távolságokat kiegyenlítő életében tehát igen gyakori a két réteg összeházasodása. Az ilyen főnemes családok leszármazottjai, ha az apa volt nemes, természetesen a nemesség sorába tartoztak, de örökbefogadás útján még olyankor is megvolt a társadalmi helyváltoztatás lehetősége, ha az anya volt nemes, az apa pedig paraszti származású.

A nemességben az emelkedő elemeket tovább viszi a társadalmi hullámozás lüktetése, a kihalt vagy színtelen-

ségbe süllyedt nagyúri családok helyére. A felfelé törtetés útján az emelő erők ugyanazok, mint az alsóbb vonalakon, katonai érdem, politikai tehetség, társadalmi összekötetés, elsősorban az egyházi pályán magasba érő rokon, aki családját is maga után emeli. Magyarországon pedig a föld, a birtok nagysága lévén a társadalmi jelentőség ajapja és ismérve, az emelkedésnek falurészek, falvak, egész uradalmak szerzése, adomány, vétel, zálog, házasság, öröklés útján, elmaradhatatlan kísérőjelensége volt. A felfelé vezető út családonkint más és más. Vannak olyanok, amelyek az egymást váltogató nemzedékek lassú erőgyűjtése és építőmunkája, nem egyszer visszaesések után érnek el a hatalom első vonalába. Pl. a Dorozsmanemzetségből származó Garai család elindulása a XIII századba esik, egy István nevű ős bekerül a király környezetébe, kardhordozó lesz, majd főispán, macsói bán és 1269-ben királyi adományként megszerzi a névadó Gara nevű helységet. Fia András eltűnik az ismeretlenségben, unokája Miklós azonban az elsők közé emeli a családot, Nagy Lajos nádora lesz és attól kezdve még két nemzedéken keresztül Garaiak viselik az ország első méltóságát. Hanyatlásuk Mátyás király korában kezdődik és nonsokára kihál a XV. század elején még az ország sorsát intéző család. Vannak viszont olyanok is, akik tüneményes gyorsasággal érnek fel a társadalom legmagasabb szintjeire. A firenzei származású Scolari Fülöp fiatalon Demeter érsek udvarába kerül, a számadásokat vezeti, kenyéradója halála után Zsigmond király veszi pártfogásba, felismerve az olasz ifjú pénzügyi és katonai tehetségét. Feleségül adja hozzá a tolnamegyei Ozorai Borbálát, ilyen módon Scolari Fülöp elnyeri Ozorát, róla magyarosan Ozorai Pipónak nevezi magát, és újabb földek megszerzésével akkorára növeli birtokait, hogy a firenzei követek, Buda felé tartva, több napig csak azokon utaznak

keresztül. Még nagyobb ívű emelkedést és szélesebb birtokszerzést mutat a Drágfiak erdői jobbágyának, Bakócz Tamásnak útja. Atyja még falusi iparos, kerékgyártó volt, ő maga egyházi pályán és a királyi kancellárián keresztül az ország egyik legnagyobb birtokosa, első főpapja lesz, és volt idő, hogy számára már a pápai korona sem látszott elérhetetlen távolságnak.

A társadalom állandó mozgása, mely soha el nem simuló hullámként át- meg átjárta az egymásfeletti sodrókat, kétségtelenül mutatja, hogy a nagybirtokosság és a nemesség a középkorban nem volt lefelé mereven elhatárolódó és a magasabb életforma kiváltságából mindenki mást féltékenyen kirekesztő hatalmi csoport, hanem új és új erőkkel telítődött a jobbágy-parasztág kimeríthetetlen népi medencéjéből.

*

Mi törte össze ezt a természetes lüktetésében nem akadályozott, kiegyensúlyozott társadalmi szerkezetet, mi húzott mereven szétválasztó jogi határvonalat az egymáshoz közelálló és sokféle kapcsolódásban összefűzött rétegek közé? Az átalakító erő a rendiség volt, amely attól kezdve, hogy a köznemesség a XV. században politikai hatalom lett, megállíthatatlanul vitte a magyar társadalmat az egy-egy rendbe tömörülőket a többiekől jogilag elkülönítő tagozódásokba. Ennek megvalósításához egyrészt szükséges volt a nemesség elhatárolása kifelé, másrészt pedig a szakadék mélyítése a parasztág emelkedő rétegeinek visszaszorításával. Amíg tehát az egyik oldalon emelik a nemesség alsó sorait, mentesítve őket az állami adóterhek alól, addig a másik oldalon fokozatosan egyre rosszabbodik a jobbágy társadalom Helyzete. A süllyedés kétségtelen jelei minden téren mutatkoznak. A nem nemeseket a XV. században már nem

hívják meg a megyei közgyűlésre, panaszukat földesuruk közvetíti. Megszorítják a parasztság szabad mozgását, céljukat világosan elárulva azzal, hogy míg a szökött jobbágyot birtokára fogadó urat a század végén 25 márka büntetés sújtja, addig az elköltözni készülő paraszt visszatartóját mindössze 3 márka. A szolgáltatásokat egy összegben lerová s így a többi jobbágnál könnyebb és szabadabb helyzetet élvező mezővárosokat a terhek viselésében egyenlővé teszik a falvak népével, a bérelt földek után pedig ezentúl nem a régebbi bérösszeg, hanem az összes jobbágyszolgáltatások járnak. Nem csoda tehát, hogyha az eddiginél hasonlíthatatlanul kedvezőtlenebb sorsba kényszerített parasztrétegek keserűsége 1514-ben véres forradalomban tört felszínre. Ez azután megpecsételte a parasztnép sorsát. A nemesség ugyanis, miután a parasztforradalmat sikerült elfojtania, az 1514. évi országgyűlésen elérkezettnek látta az időt az alsóbb rétegek végleges elkülönítésére. A parasztságot megfosztotta szabad költözködési jogától, és hogy az emelkedés útját elvágja, kimondotta, hogy a jobbágyok nem szolgálhatnak a király vagy nemesurak udvarában, jobbágy származású pap nem lehet püspök. Erre az országgyűlésre készült el a magyarországi jogszokásokat összefoglaló ú. n. Hármaskönyvével a köznemesség vezére, Werbőczy István. Munkájába természetesen belevette az országgyűlés jobbágyellenes határozatait, de még azoknál is élesebben bélyegezte meg a parasztság helyzetét, és pedig nem egy-két emberöltőre, hanem a Hármaskönyv nagy elterjedtsége folytán századokra ható érvénnyel. Werbőczy nem a valóságos helyzetnek megfelelően, hanem egyoldalúan, kozhèmésílizemmèi nézve, foglalta formába a társadalom új rendjét. A nemesség kiváltságos helyzetét, amelyet szerinte teljesen egyforma mértékben élvez a társadalom magaslatán lévő nagy

birtokos úr és a parasztsorban élő utolsó kismemes, jogi határokkal bástyázta körül. Ugyancsak élesen elkülönítette a parasztság emelkedő közösségeitől, a mezővárosoktól, a «jó és tisztességes életre kiváltságolt» szabad városokat, névszerint sorolva fel őket. Mindazokat pedig, akik kívül maradtak a nemesség és polgárság rendjén, vagyis a magyar nép aránytalanul nagy többségét, megfosztotta minden jog élvezetétől. A parasztság elveszítette kedvező anyagi helyzetének és ezzel a többiek felé elkülönítő távolságok kiegyenlítésének jóformán minden lehetőségét. Egyszerű bérmunkás lesz, aki birtokot nem szerezhetsz, aki munkájának mindössze bérért és jutalmát nyerheti el. Sorsán nincsen módjában változtatnia, hiszen a lázadás miatt nem választhatja-cserélheti szabadon helyét, mert a falusi népek «ezen szabadságukat —írja Werbőczy—... egész nemesség ellen támasztott ... pártütés és lázadó felkelésök, és ennél fogva örökös hűtlenségbe esésök miatt végkép elvesztették, s most már földesuraiknak mint örökös parasztszok merőben alá vettetének». Hogy pedig a szakadék teljes legyen, a familiárisoknak a nemesség és jobbágyság közötti átmenetet jelentő és mindkét osztályból táplálkozó népes rétegét szintén szétfejt, a nemes familiárisokat a nemesi rendbe emelve, a nem nemeseket pedig parasztsorba taszítva. A Hármaskönyv szemléletében végérvényesen diadalmaskodott a rendi gondolat az éles tagoltságot nem ismerő, hűbéri szálakkal át- meg átfűzött középkori társadalom felett. Ezzel pedig megtörtént a magyar társadalom élő egészének szétszakítása, néhány évvel előbb, hogy Mohács mezején sírba hanyatlott a középkori magyar állam.

JEGYZETEK.

A nomád temetkezési módra *Fettich N.*: A levediai magyarság a régészet megvilágításában. Századok 1933. 379. 1. — A finn-ugor szolgarétegekre *Kniezsa I.*: Magyarország népei a XI. században. Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján (Budapest, 1938) II. 455., 456. 1., *Kniezsa I.*: A megtelepedett magyarság népi alkata. Magyar Művelődéstörténet. I. 166. 1. — A szolgálat elvére *Váczy, P.*: Die erste Epoche des ungarischen Königtums (Pécs, 1935) 23. sk. 1. — Az úr eredeti jelentésére *gróf Zichy I.*: Magyar őstörténet. (Kincsestár 5. sz., Budapest, 1939) 17. 1.

Az «igazi és hadakozó jobbágyira *Lukcsics P.*: A vásárhelyi apácák története. (Veszprém, 1923) 3. sz. regeszta; a jobbágyrétegek megkülönböztetése — «iobagiones tani exercituantes, quam populäres» — ugyanitt olvasható. (12. sz. reg.). — A pannonhalmi apátság jobbágynépeire A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. I. 574., 575. 1. — A hospes-re *Léderer E.*: A legrégebb magyar iparososztály kialakulása. Századok 1928. 520. sk. 1. — A várjobbágyság sorsára *Fekete Nagy A.*: Az országos és particuláris nemesség tagozódása a középkorban. Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik évfordulójának ünnepére. (Budapest, 1937) 161., 162., 163. 1.

A gazdagok pusztulása: *Bogerii Carmen Miserabile* 5. fejt. — A Hubaiakra Orsz. Levéltár, Hubay It. 1381., 1411., *Ila B.*: Település és nemesség Gömör megyében a középkorban. Turul 1940. 17. sk. 1. — A Prónaiakra *Mályusz E.*: Turóó megye kialakulása (Budapest, 1922) 146. 1. — Iszkázi Mihályra *Lukcsics P.*: i. m. 16., 31. sz. reg. — A turócmegyeiekre *Mályusz E.*: i. m. 144., 145. 1. — A vásárhelyi apácák népeire *Lukcsics P.*: i. m. 20., 21. sz. reg.

Az ország peremvidékein kialakuló nemességre *Mályusz E.*: i. m. 112. sk. 1., *Fekete Nagy A.*: i. m. 164. sk. 1.; a beolvadás idejére *Fekete Nagy A.*: i. m. 168. 1. — A jobbágyiség kialakulására *Domanovszky, S.*: Zur Geschichte der Gutsherrschaft in Ungarn. (Wirtschaft und Kultur. Festschrift zum 70. Geburtstag von Alfons Dopsch. Baden bei Wien, 1938) 449. 1.

A grófi, bárói címre *Schiller B.*: Az örökös főrendiség eredete Magyarországon. (Budapest, 1908) 244. sk. 1., 269. sk. 1. — A familiárisokra *Szekfü Gy.*: Serviensek és familiárisok. (Buda-

pest, 1912) 65. sk. 1., *Mályusz E.*: Társadalmi viszonyok. Magyar Művelődéstörténet. II. 85—88. 1.

A szabad magyarok szolgaságba süllyedésére Tripartitum I. 3.

A középkori társadalom és műveltség szétszakítatlanságára *Szekfü Gy.*: A magyar jellem történetünkben. (Mi a magyar? Budapest, 1939) 511. sk. 1. — A magyarok egyforma beszédmódjára *Galeotti, Martins*: De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis S. Regis Mathiae ad inclitum Ducem Johannem eius filium liber. 17. fej., *Horváth J.*: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. (Budapest, 1931) 75. sk. 1. — Az ékszerekre *Szabó K.*: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. (A Magyar Nemzeti Múzeum Művelődéstörténeti Kiadványai III., Budapest, 1938) 58., 64., 72—75. 1. — Az életmódra *Sinkovics I.*: A magyarság magánélete. Magyar Művelődéstörténet. I. 296. sk. 1. — A nemes és nemes közötti távolságr 1 *Mályusz E.*: A Toldi-monda. A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató-Intézet évkönyve, IV. évf. (Budapest, 1934) 144., 145. 1. — Bánfl Miklóstra *Hóman—Szekfü*: Magyar Történet II. 525.1., Báthori Istvánra *Szilágyi L.*: A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban. Turul 1930. 77. 1. — A nemesség műveletlenségére *Deér J.*: Pogány magyarság, keresztény magyarság. (Budapest, 1938) 251. sk. 1. — A szegény nemesekre Tripartitum II. 68.

A jómódú parasztsokra *Sinkovics I.*: A magyar nagybirtok élete a XV. század elején. (Budapest, 1933) 43. sk. 1., *Lukcsics P.*: i. m. 23., 24.1. — A földesúr és jobbágy viszonyára *Sinkovics I.*: i. m. 47. sk. 1. — Hédervárirra Héderváry-oklevéltár I. 86. sz. (91. 1.). — János jobbágyra Zichy-okmánytár XII. 85. 1. — A faluközösség jelentőségére *Tagányi K.*: A földközösség története Magyarországon. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. 1894. 230. sk. 1. — Új tag befogadására Orsz. Levéltár DL. 19.678. — A zsellérség aranyára *Szabó I.*: A magyar parasztság története. (Kincsestár 8. sz., Budapest, 1940) 20., 21. 1. — Az üres jobbágy telkekre *Szabó I.*: Hanyatló jobbágyország a középkor végén. Századok 1938. 20. sk. 1. — A francia parasztra *Huizinga J.*: A középkor alkonya. (Szerb A. fordítása) 62., 63.1.

A középkori társadalmi osztályok feladatára *Huizinga J.*; s. m. 59., 60.1. — A király zászlója alatt való hadakozás jelentőségére Orsz. Levéltár, Szatmári Király család lt. laa. — Freisingi Ottó megjegyzései *Gombos A. F.*: Catalogue Fontium Historiáé Hungaricæ III. (Budapest, 1938) 1767. 1. — A ne-

messég paraszti foglalkozására *Deér J.: i. m.* 250. 1. — Timoteusra *Hóman—Szekfű:* i. m. TI. 25.1. — A familiárisok szerepe a közigazgatásban: *Szekfű Gy.;* Serviensek és familiárisok. 86. sk. 1. — A földesúri és a jobbágy gazdaságra *Sinkovics I.:* Mezőgazdasági viszonyok. Magyar Művelődéstörténet. II. 146., 147.

I. — Jobbágyok a megyei gyűlésen: *Istványi G.:* A generalis congregatio. Levéltári Közlemények 1939. 70. sk. 1. — A familiárisok helyzete az igazságszolgáltatás szempontjából: *Szekfű Gy.:* i. m. 68., 69.1. — A nem nemes társadalmi rétegek birtokjogi helyzetére *Sinkovics I.:* A magyar nagybirtok... 45.. 46. 1. — A beiktatásra *Mályusz E.:* Társadalmi viszonyok. Magyar Művelődéstörténet II. 90. 1. — A nemesség adózására *Thallóczy L.:* A kamara haszna története. (Budapest, 1879) 54., 59—61., 83., 94., 98. 1.

A főúri családok váltakozására *Hóman—Szekfű:* L. m. II. 33. sk. 1., 80. sk. 1., 373. sk. 1., 524. sk. 1. — Siklós várra *Csánki D.:* Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. (Budapest, 1894) II. 457., 458. 1., Solyomköre u. o. I. 595.. 596.1., Szandára u. o. I. 91. 1. — A gömörmegeyi nemesség kicserélődése az 1427. évi dica-jegyzék (Orsz. Levéltár DL. 35.801.) és az 1553. évi decima-jegyzék (Orsz. Levéltár, kamarai It. Reg. dec. com. Grömör.) összehasonlítás t alapján állapítható meg. — Kamen pusztára *Sinkovics I.:* i. m. 46. 1.

János familiáris nemességére *Áldásy A.:* Címeresleyelek 2. köt., 1. füz. (Budapest, 1923) 83. sz. — Pelsőci Bebekre *Mályusz, E.:* Geschichte des Bürgertums in Ungarn. Viertel - jahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 1928. 387.1. — A félnemesekre Tripartitum I, 7., 8. — A Garai családra *Karácsonyi J.:* A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I. (Budapest, 1900) 414. sk. 1. — Scolari Fülöpre *Hóman—Szekfű:* i. m. II. 375.1. — Bakóczra *Fraknoi V.:* Erdődi Bakócz Tamás élete (Budapest, 1889.)

A nem nemesek visszaszorítása a megyei életben: *Istványi G.:* i. m. 72. 1. — A jmező városokra *Mályusz E.:* Az 1498. évi

4L törvénycikk. "Századok 1930. 833. sk. 1. —, Werbőczire *Szekfű Gy.:* Π τα. 118. sk. 1., *Hóman—Szekfű:* i, m. LL.-588.sk. ^*Szekfű Gy.:* A magyar jellem történetünkben. (Mi a magyar?) 514. sk. 1., *Mályusz E.:* Társadalmi viszonyok. Magyar Művelődéstörténet. II. 96.. 97. 1.; Werbőczy idézett szavai: Tripartitum III. 25.

Sinkovics István.